
UŽMIRŠTAS VARDAS –

BRONIUS DŪDA

Vidmantas Jankauskas

Vilniaus dailės akademijos Dailėtyros instituto mokslo darbuotojas

Atrodo, jau nemažai žinome apie XX amžiaus Lietuvos fotografiją, bet nuolat, tegul ir pamažu, rašoma jos istorija vis dar aplenkia kai kuriuos dėmesio vertus vardus. Vienas iš tokių yra Bronius Dūda – savo laiku gana produktyvus ir žinomas fotografas, iš esmės buvęs vadinamosios „septintojo dešimtmečio kartos“ kūrėjų amžininkas, dėl tam tikrų aplinkybių likęs tarsi nuošalėje nuo lietuvių fotografiją išgarsinusios „pirmosios bangos“ ir po to aiškiai užgožtas kitiems autoriams tekusio dėmesio.

Bronius Dūda¹ – tikras kupiškėnas, įdomiai ir solidžiai įsiterpia į puikių iš šio krašto kilusių fotografų, fotomenininkų plejadą. Maža to, gimtojo krašto, tėviškės tematika jo kūryboje – ne koks atsitiktinis, tarsi prabėgom, „iš reikalo“ paliktas pėdsakas, bet vienas iš įdomiausių, meniškai ir istoriškai vertingiausių klodų. Gal dėl to ir joks atsitiktinumas, kad pažintis su Dūdos asmeniu bei kūryba šio pranešimo autoriui prasidėjo būtent nuo įvairiuose asmeniniuose albumuose pasklidusių kupiškėniškos tematikos fotografijų, aiškiai išsiskiriančių savitu braižu ir nuotaika.

Dūdų giminė dar nuo baudžiavos laikų gyveno Akmenių kaime, Palėvenės parapijoje. 1910 m., Akmenius skirstant į vienkiemius, ūkininkas Domininkas Dūda sau sklypą pasirinko rytiniame kaimo žemių pakraštyje, kur augo tik šlapias miškas, ir už tai vietoje turėto valako gavo per 30 dešimtinių². Naujoje vietoje pasistatė namus, bet įsikurti kaip reikiant nespėjo: vyresnysis sūnus Kazys tuo metu buvo išvykęs uždarbauti į JAV, o jaunėlis Juozas, 1911 m. pašauktas į Rusijos kariuomenę, kilus karui, papuolė vokiečių nelaisvėn ir prabuvo ten keletą metų. Prieš pat karo pradžią tėviškėn sugrįžęs trisdešimtmetis Kazys Dūda 1917 m. vedė

¹ Apie B. Dūdą iki šiol spaudoje nebuvo plačiau rašyta. Jo biografija atkurta pagal brolio Algirdo Stančiko, žmonos Genovaitės Dūdienės, dukros Rimutės, kitų artimųjų pasakojimus ir negausius šeimos išsaugotus archyvinius dokumentus.

² LCVA, f. 1250, ap. 3, b. 2942; I. D ū d a i t ė - Ž i u r l i e n ė, Akmeniai, *Keliai veda Kupiškį*, t. 2, Vilnius, 2005, p. 134.

gretimo Rudilių kaimo ūkininkaitę – 26-erių Pranę Kubiliūtę³. Kai iš nelaisvės parsirado Juozas, ūkį Akmeniuose broliai pasidalijo. Atrodė, kad iš Kaziu ir Pranei tekusių keliolikos hektarų pelkėto miško su retomis pievų salelėmis nelabai prasigyvensi, bet pasaulio matęs jaunasis Dūda nepasimetė. Puikiai suprasdamas, ko labiausiai trūksta karo nualintam kraštui, ėmėsi netradicinio verslo – pradėjo siūti įvairiausių pakinktus arkliams. Dirbo savo namuose, samdė meistrus – verslas sekėsi gana gerai. Ir ne tik todėl, kad konkurentų nebuvo, bet ir dėl to, kad tam vadovavo sumanus, verslininko „gyslelę“ turėjęs žmogus. Taigi namuose duonos tikrai netrūko, nors valgytojų gausėjo beveik pamečiui. 1921 metų rugpjūčio 8 dieną pasaulin atėjęs Bronius buvo jau trečias vaikas šeimoje – po Janinos ir Jonuko. Dar metais vėliau gimė Petriukas.

Tačiau tik įpusėjusį ketvirtą dešimtį Kazį Dūdą pakirto džiova. Su keturiais mažamečiais vaikais likusią našlę Pranę Dūdienę nuo dar didesnio vargo išgelbėjo į užkurius atėjęs kaimynas Vytautas Stančikas iš Sineliškio. Pranė ir Vytautas Stančikai susilaukė sūnaus Algirdo ir dukros Irenos. Iš buvusių Dūdienės vaikų užaugo Bronius ir Petras (pastarąjį išaugino teta Zuozienė iš Siaurių), o Janina ir Jonukas, susirgę meningitu, mirė maži. Kazys Dūda savo ūkyje buvo spėjęs sukultūrinti tik kokius tris hektarus, visa kita padaryti teko jau Stančikui, kuris čia išrovė medžius, išdirbo likusią žemę. „Ten dirbom visi. Mes jau paaugliai buvom, rovėm alksnius, griovius kasėm, – prisimena Algirdas Stančikas, – ir taip mes išdirbom apie 15 ha“.

Apie Broniaus Dūdos vaikystę žinių nėra daug. Žinoma, kad 1935 m. baigė Puponių pradžios mokyklą, bet toliau mokytis neturėjo galimybių. Vytauto Stančiko, buvusio Lietuvos kariuomenės savanorio, šeimoje vaikais buvo auklėjami patriotine dvasia. Anot brolio Algirdo, „Bronius labai daug gabumų turėjo, bet mokslui nebuvo pinigų, nes šeimyna – nemaža. Tai mokėsi amato pas Kazį Baltušį iš Puponių, kuris buvo vedęs jo tėvo seserį Nastę Dūdaitę. Jis ir išmokino Bronių siuvėju. Po to Bronius su tokiu Puponių kupriumi Starkumi, kuris buvo vienas iš geriausių siuvėjų tam krašte, eidavo abu siūdami pagal kiemus, iki pat Salamiesčio, Antašavos, subatėnuose ir kitur. Bronius labai mylėjo ir gerbė mano tėvą, kuris jį išaugino. Yra sakęs: „Jis – svetimas man žmogus, o padarė mane žmogum“.

Skaudžiai lietuvišką Stančikų šeimą palietė Antrojo pasaulinio karo ir pokario įvykiai. Atsiliepdamas į generolo P. Plechavičiaus raginimą, 1944-ųjų pavasarį Bronius Dūda stojo tarnauti į Vietinę rinktinę, o vėliau, atėjus įsakymui išsiskirstyti, su ginklais parbėgo į tėviškę, kur netrukus buvo sučiuptas sovietų ir pateko į Raudonąją armiją. Apie tris mėnesius praleido fronte, kaip kulkosvaidininkas dalyvavo šturmuojant

³ LVIA, f. 24, ap. 1, b. 24, l. 138.

Berlyną. Pasibaigus karui, tarnavo Ukrainoje, Slavutoje, buvo gavęs vietą pulko siuvykloje. Jaunesnieji broliai Petras ir Algirdas, likę tėviškėje, buvo priversti slapstyti, pamažu įsitraukė į rezistencinę veiklą. Algimanto apygardos Pašepčio būrio partizanas Petras Dūda-Lalys žuvo 1949-aisiais, o Algirdas Stančikas buvo suimtas ir kalėjo lageriuose.

Iš sovietinės kariuomenės B. Dūda sugrįžo 1946-ųjų vasarą. Iš pradžių bandė įsikurti tėviškėje – Kupiškyje buvo atidaręs savo siuvyklą, tačiau, kadangi brolis Petras jau partizanavo, likti savame krašte darėsi pavojinga, išvažiavo į Panevėžį, kur įsidarbino geležinkelio konduktoriumi. Maždaug po poros metų iš savo darbovietės išsirūpino perkėlimą į Vilnių, kur jau buvo įsikūrę daug pažįstamų ir giminaičių. Reikia pažymėti, kad, kaip ir visi Dūdų giminės atstovai, Bronius buvo itin gabus įvairiems mokslams (ypač matematikai), imlus naujovėms, galėdavo susitvarkyti su užduotimis, kurios reikalavo gerokai aukštesnio išsilavinimo. Neatsitiktinai Vilniuje Broniui Dūdai teko išbandyti įvairiausių darbų: „Lelijos“ fabrike (kartu su dainininko V. Noreikos tėvu) siuvėjo, vėliau „Aušros“ fabriko laboranto, fotografo onkologijos ligoninėje, pardavėjo muzikos prekių parduotuvėje. Galiausiai prieš pensiją, norėdamas gauti geresnį atlyginimą, trejetą metų padirbėjo makaronų fabrike. 1981 m. išėjęs į pensiją, Dūda atsidėjo vien kūrybinei veiklai, išsinuomojęs butą iš Juliaus Dyros, kurią laiką gyveno Kupiškyje. Mirė nuo skydliaukės vėžio 1991 metų kovo 28 dieną Vilniuje, palaidotas Rokantiškių kapinėse.

Permainingai susiklostė Dūdos šeimininis gyvenimas. Tik sugrįžęs iš karinės tarnybos, jis susipažino su pas giminaičius besislapstančia nuo Surdegio kilusia partizanų seserimi Genovaite Jonelyte ir netrukus ją vedė. Kartu išgyveno keturiolika metų. Kai šeima iširo, vedė kitą moterį, irgi Genovaitę, su kuria išaugino du įsūnius ir dukrą Rimutę, kuri, beje, taip pat užsiiminėja fotografija. Su pirmąja žmona apie dešimtmetį glaudėsi kambarėlyje Dovydaičių bute Žvėryne, Vykinto g., vedęs antrąsyk – įsigijo kooperatinį butą Antakalnyje. Šeimos archyve išlikusi didžioji dalis Dūdos kūrybinio palikimo: nuotraukos, negatyvai, skaidrės.

Kada Bronius Dūda pradėjo fotografuoti, nėra tiksliai žinoma. Pasak A. Stančiko, tai įvykę broliui jau sugrįžus iš kariuomenės. G. Dūdienė patikslina, kad Broniui šią aistrą pažadinusi garsiojo tautosakos rinkėjo Jurgio Dovydaičio bibliotekoje rasta knyga apie fotografiją. Tai galėję būti pačioje šeštojo dešimtmečio pradžioje. Tiesa, Dūdos, kaip fotomėgėjo, veiklos pradžia pažymėta nesėkme. Tik nusipirkęs brangų fotoaparata, jis išvažiavo į Palangą ilsėtis. Čia, eidamas maudytis, neatšargiai paliko savo daiktus paplūdimyje, o sugrįžęs neberado nei fotoaparato, nei dokumentų. Tokių nesėkmių jo, kaip fotografo, kelyje būta ir daugiau. Štai jis vienintelis fotografavo savo motinos laidotuves ir iš jų nepavyko nė viena nuotrauka.

Autoportretas. Apie 1955 m.

Seniausios datuotos Dūdos nuotraukos žinomos nuo 1953 metų. Jau nuo šeštojo dešimtmečio vidurio fotografas publikavo savo darbus periodinėje spaudoje, 1956 m. LTSR valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla dideliu tiražu išleido Vilniui skirtą atvirukų ciklą su Dūdos nuotraukomis. Tiesa, bendradarbiavimo su spauda būta gana banguoto. Pavyzdžiui, „Tarybinė moteris“ pirmąsias menines Dūdos nuotraukas išspausdino 1957-aisiais, bet po kelerių metų šios pavardės žurnale nebeliko – praktiškai visą meninei fotografijai skirtą erdvę čia užkariavo A. Sutkus, kurio nuotraukos iš pradžių savo braižu ir tematika itin priminė Dūdos darbus.

Ilgokai kaip neetatinis korespondentas Dūda bendradarbiavo „Sporto“ redakcijoje, jo nuotraukas spausdino „Gimtasis kraštas“, kiti periodiniai leidiniai. Pažymėtina, kad, išskyrus darbą onkologijos dispanseryje, kur jam tekdavo fotografuoti įvairias ligos sukeltas pasekmes, Dūda niekada profesionaliai fotografija neužsiiminėjo, tačiau jau šeštajame dešimtmetyje iš honorarų gerokai prisidurdavo prie atlyginimo ir vienas išlaikė šeimą.

Panašu, kad užsiėmęs kitąsyk toli nuo fotografijos buvusiais darbais, Dūda savo pomėgiui stokodavo laiko. Žmona Genovaitė prisimena, kad Bronius visuomet buvo labai užsiėmęs ir jiedviem sunkiai sekdavosi net išsiruošti kurs nors pasivaikščioti, o ir išėjus dažnai nieko nepavykdavo aplankyti vien dėl to, kad pamatęs įdomų vaizdą, vyras visa kita pamiršdavo ir imdavo laukti, kol „ateis koks debesėlis“. Kaip ir bet kuris

Gegužės lietus. 1968 m.

kitas prisiekęs fotografas, tinkamo kadro jis galėdavo ieškoti ar laukti labai ilgai. Kartais net po kelis sykius eidavo į tą pačią vietą, tikėdamasis „sugauti“ reikiamą nuotaiką, apšvietimą.

Kokybė Dūdosi kūryboje visada nusverdavo kiekybę. Savo darbams jis buvo itin reiklus. Užrašuose yra pažymėjęs: „Fotomene svarbiausia – rezultatas. Visa kita – su kuo fotografuota (aparatas, negatyvinė medžiaga), kada fotografuota ir įvairios fotolaboratorijos paslaptys – reikšmės neturi. Fotografas augdamas ir brėsdamas turi statyti sau vis aukštesnius reikalavimus. Ne noras įtikti keistenybių mėgėjams ar pigiai sudominti, bet labai rimtas požiūris į fotografijos meną turi atsispindėti kiekvienoje nuotraukoje“⁴. Kitur dar priduria: „Atrankos menas – vienas iš pagrindinių dalykų fotografijoje“. Ir tai – ne tušti žodžiai. Namiškiai jau buvo įpratę prie to, kad neretai visos nakties Broniaus darbo primityvioje laboratorijoje (o tai paprastai būdavo vonia) rezultatai ryte keliaudavo į šiukšlių dėžę. Panašu, kad ir daugumos tų nuotraukų, kurias šiandien galime pamatyti jo artimųjų asmeniniuose albumuose, fotografas labai nevertino, nes veždavo jas į tėviškę dideliais kiekiais ir dalindavo visiems, kas norėjo, neprašydamas jokio užmokesčio.

⁴ Visos B. Dūdosi citatos apie fotografiją iš užrašų, saugomų autoriaus archyve.

Apie tai, kaip dirbo šis fotomenininkas, tam tikrą vaizdą galima susidaryti ir iš tokių jo užfiksuotų minčių: „Kokiu aparatu fotografuoti? Plačiafilmium ar siaurafilmium? Tai klausimas, dažnai verčiantis fotografą svyruoti, susimąstyti, atitraukti dėmesį nuo kompozicinio kadro sprendimo. Dėl šios priežasties reikia su savimi imti tik vieną iš formatų, o kitą dieną tuos pačius objektus galima fotografuoti su kito formato aparatais. Tik tokiu būdu galima dirbti sėkmingai, nesvyruojant ir nesiblaškant. Nuo seniai klasiniu žanru fotomėgėjams laikomas peizažas ir portretas. Reikia negailestingai atmesti visus darbus, turinčius nors ir nelabai didelius trūkumus, o savo fotografijas reikia vertinti be jokių nuolaidų“.

Dūda buvo ypač reiklus ne tik savo darbams, bet ir sau pačiam bei aplinkiniams. Gana asketiškas, labai užsidaręs, linkęs į vienatvę, jis nepripato prie kitų fotografų bendrijos. Tačiau Dūda nebuvo užsisklendęs savo ieškojimuose. Domėjosi amžininkų fotografų kūryba, sekė literatūrą apie kitų kraštų (ypač Čekoslovakijos) meninę fotografiją. Itin vertino Josefo Sudeko (1896–1976) kūrybą. Apie fotografiją daug šnekėdavosi ir ginčydavosi su tautosakos rinkėju bei fotografu-mėgėju Jurgiu Dovydaičiu, teisininku Petru Karobliu. Visą gyvenimą svajoto surengti savo darbų personalinę parodą, bet taip ir nesusėjo to padaryti. Nebuvo laukiamas ir kolektyvinėse parodose. Panašu, kad tarp Dūdos ir lietuvių fotomenininkų gildijos (bent jau jos dalies) buvo „perbėgusi juoda katė“.

Aptarti ir įvertinti Broniaus Dūdos kūrybos visumą iš šiuo metu žinomų fragmentų kol kas sunkoka. Neabejotina tai, kad joje dominuoja peizažas. Šiame peizaže reta plačių erdvių ir panoramų (galbūt tai diktavo turima technika), daugiau fragmentiškumo, minimalizmo, o kartu ir intymumo. Lauko pakraštyje svyrančios varpos, tyliai linguojančios nendrės ežere, apsnigta eglutė miško glūdumoje, liepto ar paprastos kaimo sodybos fragmentas – visa tai iki tol vizualinėje apyvartoje tarsi neegzistavusi ir tik fotografo pastebėta, taigi jo „nusavinta“ tikrovė. Tai jau nebebuvo labai nauja, bet dar nebuvo ir nuvalkiota, banalu, pasenę.

Taip pat akivaizdu, kad savo šeštojo dešimtmečio peizažais Dūda iš esmės tęsė dar ketvirtojo dešimtmečio mūsų meninės fotografijos (Babicko, Augustino, Lauciaus, Orento, Stančiausko) išpuoselėtą tradiciją, vienoje prieškarinėje recenzijoje taikliai apibūdintą tokiais žodžiais: „Mūsų motyvai – dailūs reginiai, žmonių tipai, darbas, drabužiai, gamtos grožis“⁵. Toks pasirinkimas visiškai suprantamas – Dūda buvo kaimo vaikas ir jam peizažas pirmiausia asociavosi su gimtosios sodybos, jos apylinkių vaizdais.

⁵ V. Juodakis, *Lietuvos fotografijos istorija. 1854–1940*, Vilnius, 1996, p. 89.

Vilniaus gotikos šedevras.

Teigiama, kad nepriklausomoje Lietuvoje meninė fotografija išsiskyrė socialinių ir etnografinių motyvų akcentavimu⁶. Taip pat galima pasakyti, kad per etnografiškumą skleidėsi fotografijos socialumas, rūpestis nueinančiu paveldu. Bet Dūda gyveno jau kitu laiku. Etnografinių vaizdų fiksavimo etapas buvo praėjęs, pakitusi socialinė aplinka meninei fotografijai diktavo savo logiką. Jos esmė: tarybinė tikrovė fotografijoje turi atitikti tam tikrus oficialius estetinius kriterijus. Negalima akcentuoti tos tikrovės negražumo, nes tai gali būti interpretuojama kaip antitarybinė veikla⁷. Fotografui reikėjo pasirinkti: arba bandyti gražinti tą tikrovę, arba nuo socialumo eiti kuo toliau. Bent trumpai susipažinus su Dūdos biografija, visiškai suprantama, kodėl jis pasirinko antrąjį kelią, kodėl, sulaukęs tam tikro pripažinimo ir, matyt, galimybės tapti „perspektyviu“, vis dėlto nesiėmė tiražuoti reportažų iš kolūkių ar gamyklų, o vėliau tapo sporto fotožurnalistu.

Antra vertus, svarbu pabrėžti, kad gyvendamas bei kurdamas „socialistinio realizmo“ suvešėjimo laikais, Dūda, kaip fotomėgėjas, buvo visiškai laisvas nuo oficiozinei fotografijai būtinų kanonų. Puikiai jausdamas gyvenamąjį laiką, sugebėjo jį parodyti per savą pasaulio

⁶ S. Valiulis, S. Žvirgždas, *Fotografijos slėpiniai*, Vilnius, 2002, p. 61.

⁷ A. Narušytė, „Tarybinio“ Vilniaus ženklai fotografijose, *Vilniaus fotografai*, Vilnius, 2005, p. 230.

Juozas ir Jurgis Bukėnai. 1955 m.

suvokimo bei vertinimo prizmę. Todėl nenuostabu, kad nors ir yra fotografavęs darbo scenas, kaimo gyvenimą, jo (priešingai nei daugelio kitų amžininkų) nuotraukoms visiškai svetimas „socialistinės tikrovės“ ar „darbo liaudies“ heroizavimas. Dūdos vaizduojamas kaimas dar lyg ir norėtų priminti „aną“ – prieškarinę – epochą, kuri tarsi užkoduota ramiose peizažo linijose ir žmonių figūrose, bet yra jau iš esmės pasikeitęs – tai sulaužytas, sugriautas, nueinantis pasaulis, kuris, atrodo, tik akimirkai sustingo prieš negrįžtamai išnykdamas. Tereikia šiuos vaizdus palyginti su ano meto oficialiųjų fotoreportažų veržliomis linijomis, ryžtingais veidais bei judesiais, kad suvoktume, koks egzistenciškai trapus Dūdos užfiksuotas pasaulis.

To nujaučiamo būties trapumo esama ir miestų bei miestelių vaizduose. Ypač tai pasakytina apie darbus senosios Vilniaus architektūros tema. Istorinė vilnietiškosios fotografijos tradicija (J. Bulhakas), o taip pat ir amžininkų (A. Sutkaus, R. Rakausko, A. Kunčiaus) darbai akivaizdžiai vertė Dūdą ieškoti savojo santykio su miestu ir tai jis darė pirmiausia įsiklausydamas į sakralinės architektūros formų šneką. Būtent formų ar net siluetų, kurie geba sukaupti maksimalų prasmės kiekį, kartu tarsi balansuodami ant realumo/nerealumo ribos. Į dangų kylantys, plevenantys ir beveik ištirpstantys bokštai – tarsi vizitinė Broniaus Dūdos kortelė.

Grynai portretinė fotografija retesnė. Žmogų, kaip ir gamtą, reikia pažinti, nebijoti eksperimentuoti su jo atvaizdu. Matyt, daug tokių modelių Dūda neturėjo, nes tarp portretų daugiausia šeimos narių, kitų artimų

Motinos portretas (Vištas lesina). 1955 m.

žmonių nuotraukos. Natūralu, kad ir geriausi šio žanro pavyzdžiai taip pat yra tie, kuriuose portretuojamieji pagauti jiems, o kartu ir fotografui, gerai pažįstamoje, įprastoje aplinkoje, pozoje, netgi šviesoje (Juozas ir Jurgis Bukėnai, motinos portretas „Vištas lesina“, patėvio portretas ir kiti). Šių žmonių veiduose, kaip ir tuose sulaužyto, sugriauto pasaulio, kuriam jie atstovavo, vaizduose, taip pat esama kažkokio liūdesio, rūpesčio pėdsakų, netikrumo pajautos.

Apibendrinant tai, kas pasakyta, galima teigti, jog geriausi Broniaus Dūdos darbai atsirado iš itin glaudaus, netgi intymaus jo santykio su tikrove, t. y. vietomis, žmonėmis ir daiktais, kuriuos jis artimai pažinojo ir sugebėjo tą savo asmeniškumą išreikšti fotografinėmis priemonėmis. Savo kūryba jis iš esmės tęsė prieškarinės lietuviškos meninės fotografijos tradiciją, bet susidūręs su tos tradicijos sklaidai ne itin palankia sovietine tikrove, be kita ko reikalavusia ir tam tikro konformizmo, tarsi užsisklendė. O gal net buvo ir kiek stumtelėtas į šoną, kaip ne itin pageidautinas viešajame tuometinės meninės fotografijos diskurse. Tenka pripažinti, kad šio diskurso stoka Dūdai buvo nepalanki ir sutrukdė visavertę jo kūrybos plėtotę.

Tačiau, nepaisant to, fotomenininko darbai yra verti, kad sulauktų išsamios apžvalginės parodos ir bent platesnio paminėjimo spaudoje. Reikia tikėtis, kad taip ir atsitiks, ir vienu užmirštu vardu Lietuvos fotografijos istorijoje taps mažiau.